

HABERMAS'IN İLETİŞİMSEL EYLEM TEORİSİNDE LORENZER ETKİSİ: DİL, SEMBOL VE SAHNESEL ANLAMA*

Dr. Boran Ali Mercan

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
ORCID: 0000-0002-1125-7528

Öz

Adorno, Horkheimer ve Marcuse gibi Frankfurt Okulu-Eleştirel Teori düşünürleri pozitivism, modernite ve faşizm eleştirisi temaları etrafında birleşirken normatif-politik bütünlüklü bir projeksiyon ileri sürmekten uzak durmuşlardır. Buna karşın, Jürgen Habermas iletişimsel eylem teorisiyle normatif-entelektüel boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Habermas, modernitenin özgürleştirici potansiyelinin iletişimsel eylemin rasyonel doğasında mevcut olduğunu ileri sürmüştür; kamusal alanda aktörler arası karşılıklı anlama ve uzlaşmayı mümkün kılmak için tarafların baskıdan uzak ve serbestçe iletişime girebilmeleri ideal söylemler oluşturacaktır. Fakat özneler-arası iletişim pürüzsüz olmaktan uzaktır; iletişimde bilinçli-manipülatif veya bilinçdışı sistematik pürüzler bulunabilir. Bu makale Alfred Lorenzer'in dilbilimsel psikanalitik yaklaşımının önemini Habermas'ın görüşleri üzerindeki etkisi bağlamında; iletişimdeki sistematik pürüzlerinin giderilmesi bakımından tartışmaktadır. Sahnesel anlama ve derinlemesine yorumlama, deforme olmuş-sembolleştirilememiş özneler-arası dil oyunlarını anlaşılır kılmaktadır. Eleştirel Teori geleneğinde normatif bir entelektüel girişim olarak iletişimsel eylem teorisinin oluşumunda Lorenzerci psikanalizin rolü önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Habermas, Lorenzer, Psikanaliz, Derinlemesine Yorumlama, Sahnesel Anlama

The Lorenzer Effect on Habermas's the Theory of Communicative Action: Language, Symbol and Scenic Understanding

Abstract

The thinkers of the Frankfurt School - Critical Theory - such as Adorno, Horkheimer and Marcuse, whilst revolving around criticising the themes of positivism, modernity and fascism, stayed strictly away any normative-political projection. However, Jürgen Habermas sought to fill in this normative-intellectual gap by means of the theory of communicative action. Habermas argues that the liberating potential of modernity is embedded in the rationality of communicative action; actors in public sphere are capable of constructing ideal discourses to render consensus and agreement but so long as they are free from any constraint. Yet the inter-subjective communication is far from distortion; there may be either conscious-manipulative or unconscious systematic distortions in communications. This article suggests the role of Alfred Lorenzer's linguistic psychoanalysis and in eliminating systematic distortions: Scenic understanding and in-depth hermeneutics make understandable the de-formed and de-symbolised inter-subjective language games. The Lorenzer's psychoanalysis holds significance in the formation of the theory of communicative action as a normative-intellectual enterprise in the tradition of Critical Theory.

Keywords: Habermas, Lorenzer, Psychoanalysis, in-depth Hermeneutics, Scenic Understanding

* Makale geliş tarihi: 24.06.2017
Makale kabul tarihi: 26.09.2017

Habermas'ın İletişimsel Eylem Teorisinde Lorenzer Etkisi: Dil, Sembol ve Sahnesel Anlama

Giriş

Eleştirel Teori Frankfurt Okulu içerisinde temellenen sosyal araştırma ve kuramsallaştırma geleneğini ifade eden bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Adorno, Horkheimer, Marcuse, Lowenthal, Neumann ve (bir ölçüde) Benjamin gibi okulun erken dönem düşünürlerini birleştiren ortak tema rasyonel bir işleyişte temellenen Batı modernitesinin otoriter, totaliter ve faşizan eğilimlerinin eleştirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Amaç yönelimli araçsal rasyonalitenin kapsamlı ve sistematik eleştirisini içeren Frankfurt projesi ampirik, teorik ve felsefi çok geniş bir spektruma yayılmaktadır. Marx, Hegel, Nietzsche, Freud, Durkheim ve Weber gibi düşünürlerin tartışmalarını eleştirel bir bakış açısıyla yeniden yorumlayan Eleştirel Teorinin, Theodor W. Adorno'nun düşünceleriyle olgunlaşmış tartışma izleği pozitivism, teknik rasyonalite, modernite, faşizm ve kültürel eleştiri gibi tartışmalar eksenindedir (Bottomore, 2003: 27-30): Aydınlanma düşüncesinin pozitivistle somutlandığı, liberal bireysel otonomiye ortadan kaldırıp totaliter ve otoriter yönetimlere dönüştüğü ve sonrasında evrilerek faşizmle sonuçlandığı örgütlü kapitalist bir sosyal düzende, büyüye kaçmış dünyanın kurgusallığını açığa çıkarmak modernite kültürünün eleştirisini gerektirmektedir. Kitle iletişim araçlarının egemenliğinde yapay ihtiyaçların zorunlu hale getirildiği ve otoriteye tabiyetin belirli bir konfor sağladığı rasyonel kapitalist sosyal düzenin büyüsunü bozmak, ancak bu büyüye kapılmayanların büyüün bozulacağı güne kadar sabırla mümkündür: Etkili bir kültürel eleştirinin özgürleştiriciliği ancak toplumsal düzenin kuşatıcı ideolojisini yeterince mesafelemekle mümkün olabilir (Adorno [1951] 2005). Eleştirinin kapitalist sosyal düzenin cisimleştirici etkisinden kaçınabilmesi metalaşmamasıyla mümkündür. Kış uykusu stratejisi (*strategy of hibernation*) olarak ifade edilen toplumsal yaşamın cisimleştirici dokusunun dışında kalma çabası ancak metalaşmamış sanat ve estetik-dışa-vurumdaki eleştirel ve otonom düşünsel eylemlilikle mümkündür (Adorno [1951] 2005: 25, 122). Kültür-estetik alanına sıkışmış bu tip bir eleştirelilik formu Frankfurt Okulu'nun devrimci-dönüştürücü bir açılım sağlayacak politik-normatif eksikliğine tekabül etmektedir: Kültür ve sanatın politik-estetik eleştirisi tek mümkün sistemsel-ideolojik karşıtlık olarak

durmaktadır ve alternatif bir siyasal özgürleşim projesini oluşturacak normatif temellerden yoksundur.

Eleştirel Teori-Frankfurt Okulu'nun 1970 sonrası düşünce ve tartışma hattını üstlenen Jürgen Habermas anlamın geçerliliğine ve sözcelemin (*utterance*) pragmatik işlevine odaklaşarak sosyal aktörlerin eylemlerini belirleyen bir etik söylem çerçevesi çizer ve modernite koşullarında aktörlerin iletişimsel eylemlerinin demokratik bir toplumu oluşturacak şekilde nasıl eşgüdümleneceğine ilişkin politik-normatif koşulları araştırır (Habermas, [1983] 1990: 43-109; ayrıca bkz. Habermas, 1991). Bu yazı Habermas'ın söz konusu iletişimsel eylemin politik-normatif arayışının temelinde psikanalitik linguistik-sembolik derinlemesine yorumsama (*in-depth hermeneutics*) yönteminin yattığı ileri sürecektir (Habermas [1968] 1972: 218). Çok sayıda ve birbirinden çok farklı konuda eserler vermiş ve düşünceleri de zaman içerisinde gelişip olgunlaşmış olmasına karşın, kısmen karmaşık ve yer yer eklektik bir görünüm sergileyen Habermas'ın psikanalizle olan ilişkisi, söylemsel bir çekişme alanı olarak kamusal alanın tüm üyelerinin herhangi bir baskıya maruz kalmaksızın çeşitli müzakere ve tartışmalara katılabileceği ve mevcut söylemleri özgürce sorgulayabileceği bir ideal konuşma durumuna (*ideal speech situation*) referansla açığa çıkacak iletişimsel eylemin rasyonel potansiyeline ilişkin tartışmalarda anlamını bulur: Habermas'ın iletişimsel eylem teorisi, modern kamusal alanda öznelerin birbirlerini anlamaya yönelik eyleminin, amaç yönelimli stratejik eylemin kısıtlayıcı araçsal karakterine kıyasla, özgürleştirici bir potansiyel taşıdığını ileri sürmekte ve Eleştirel Teorinin politik-normatif zeminini oluşturmaktadır. Habermas'a göre özgürleştirici potansiyel iletişimsel eylemin rasyonelitesini anlamakla açığa çıkacaktır. İletişim uzamı uzlaşımın ve anlaşmanın imkanını taşıyan bir eylem alanıdır; karşılıklı anlayış ve uzlaşımı mümkün kılan bir varlık uzamıdır. Habermas iletişimsel becerinin sistematik olarak pürüzlü iletişimi gidererek mümkün kılınabileceğini ileri sürmektedir. Bu makalenin temel vurgusu sistematik olarak pürüzlü iletişimin (*systematically distorted communication*) nasıl yorumlanacağı hususunda Habermas'ın önerdiği linguistik bir yöntem olarak psikanalitik derinlemesine yorumsama yaklaşımının Alfred Lorenzer'in etkisi altında geliştiğidir. Buna göre Lorenzer linguistik bir yorumsama yöntemi olarak psikanalitik teoriyi sosyal ve siyasal fenomenleri analiz etmek için öne sürmüştür: Bastırılan duygulanımlar sembollerle ifade edilir ve semboller belirli etkileşim-biçimleriyle ilişkilidir. Yapılması gereken ise özneler-arası iletişimde sahenel anlayışı (*scenic understanding*) kavramaktır. Habermas sembolik bir okumaya tekabül eden psikanalitik yorumsamanın sistematik olarak pürüzlü iletişimi gidermek amacıyla aktörler arası etkileşimi anlamak adına yararlı olacağını savlamaktadır. Kısaca, psikanalitik sembolik yorumsama yöntemi Habermas'ın politik-normatif bir çerçeve olarak sosyal diyalog, uzlaşım,

müzakereci demokrasi gibi politik ve hukuksal tartışmalarına temel oluşturan iletişimsel eylem teorisi ve etik söylem gibi anlama ve anlaşılmanın önemini vurgulayan yaklaşımlarına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Öncelikle, Frankfurt Okulu-Eleştirel Teoriyi kısaca özetleyip Okul geleneğinin politik-ideolojik normatif bir zeminden yoksun olduğunu tartışacağız. Sonrasında Habermas'ın *opus magnumu* olan iletişimsel eylem teorisini ve görüşlerini inceleyeceğiz. Son olarak Lorenzer'in dil ve psikanaliz arasında kurduğu ilişkinin iletişimsel eylem teorisinin inşasındaki rolünü detaylı bir biçimde ele alacağız.

1. Eleştirel Teorinin Normatif-Politik Eksikliği

Frankfurt Okulu'nun sosyal teori ve araştırma hattından nasıl bir politik proje veya etik-normatif öznel çıkarsanabilir? Eleştirel Teori geleneğinin erken ve orta dönem düşünürleri değişimin imkanlılığına dair oldukça karamsar bir portre çizdiklerini görüyoruz. 1917'de Doğu'da devrim gerçekleşmişken, Batı'da devrimin gerçekleşmemesi; yabancılaşma fenomeninin 20. yüzyılda niteliğinin değişmesi; kitlelerin faşizme desteği; medenileştirici etkiye sahip olduğu düşünülen Batı uygarlığı ve onun ana akım toplumsal normlarının, Holocaust ve toplama kampları gibi insanlığın yıkımını getiren barbarlıkların önünü alamaması gibi çarpıcı bir sosyo-politik bağlamın Eleştirel Teori düşünürlerini karamsarlığa ittiğini söyleyebiliriz. Fakat aynı sosyo-politik bağlam Eleştirel sosyal bilim yapma tarzının Ortodoks Marksist-ekonomi politik hattan ayrılmasının koşullarını hazırlamış ve ideolojik-kültürel belirlenimi dikkate alan teorik tartışmaların doğmasına katkıda bulunmuştur (Jay, 1996: 3-40). Eleştirel Teori düşünürleri 19. yüzyıl Marksizminin kurtuluş teolojisi haline geldiği ve vaktinden önce sözde bir bilimsellikte kısır döngüsellğe girdiğini düşündükleri için devrimci özneyi oluşturacak bilinçten doğacak dönüştürücü potansiyeli yaşadıkları dönemde görememişlerdir. Okul bu nedenle Marksizmle arasına bir mesafe koymuş; dogmatik yorumlarına karşı tarihsel materyalizmi açık uçlu bir süreç olarak değerlendirmiş ve kapitalizmin 19. yüzyıldaki formu ile 20. yüzyıldaki niteliğinin aynı olmadığını ileri sürmüştür. Dolayısıyla Eleştirel Teori düşünürlerince normatif-politik açılımı olan entelektüel görüşlerin de olasılık koşulları önemli ölçüde ortadan kalkmıştır.

Erken dönem teorisyenler Marksizmin bilimsel sosyalizm olma eğilimini görmüşler ve teleolojik tarihsel ilerlemenin bilimsel açıklamasına yönelik kavrayışın sağ siyasetlerin otoriter ve popülist söylemlerle doldurabilecekleri bir boşluğa tekabül ettiğini fark etmişlerdir - özellikle Marksizm gibi siyasal görüş ve hedefleri olan bir disiplin için (Adorno vd., 1951). Nitekim Batı toplumları 20. yüzyılın henüz başında bilim ve tekniğin toplumsalın hemen her

alanına uygulandığı ve askeri-sınai-politik farklı yönetsel düzeylerin aşırı teknikleştiği bir faza geçmişlerdir. Bilim ve teknolojinin insan yaşamını aşırı ölçüde kuşatışı ve insanı tahakküm altına alışı daha teknik ve rasyonel sömürü yöntemleriyle somutlanmış bir fenomene dönüşmüştür (Marcuse [1964] 2002). Bu bağlamda eleştirel teorisyenler Marx'ın erken 20. yüzyıl için geliştirdiği düşüncelerini yeniden ve eleştirel biçimde incelediler. Kitle üretim ve tüketim çağında 20. yüzyıl Marksizmi, 19. yüzyılda sanayi proleteryasının henüz gelişmekte olduğu dönemde geliştirilen Marksizmden farklı olmak durumundaydı. Dolayısıyla, Marksist üretim ilişkileri ve üretici güçlerin devindirdiği materyalist tarih yorumu yeniden formüle edilmek durumundaydı. Batı Avrupa'nın boğuştuğu bir dizi siyasal çalkantının içerisinde, Frankfurt Okulu düşünürleri, Marksizmin içe-kapanımını (*closure*) telkin eden totalleştirici açıklamalara dayalı bilimselliğinin Marksist düşüncenin eleştirel niteliğini ortadan kaldırdığını iddia ettiler ve disiplinler arası bir yaklaşımın gerekliliğine dikkat çektiler (Bottomore, 2003: 15-24). Böyle bir yaklaşımın temelinde gerçekliğin eksik olduğu, bütünsel bir yaklaşımla hakikatin tüketilemeyeceği ve kapanıma dair herhangi bir imanın tahakkümü beraberinde getireceğini düşündüler. Marksizmin disiplinler olgunluğunu henüz yaşamadan, vaktinden önce düşünsel miyadını doldurduğuna dair kanı, Theodor W. Adorno'nun eserlerinde; özellikle metinlerin sürekli deşifre edilerek değişen bağlamlarda sosyal çelişki ve çatışmaların sürekli bir eleştirelilikle açığa çıkarılması gayretinde açıkça görülmektedir (bkz. (Adorno, [1951] 2005, bkz. 2008: 22-32).

Frankfurt Okulu'nun içe-kapanan, totalleştirici bir düşünce pratiğini benimseyen Ortodoks Marksist geleneğin hiç bir şekilde içerisinde yer almadığını yazarlarının eserlerindeki epistemik dayanaklardan açıkça görüyoruz. Sınıf çatışması ve iktisadi güçlerin rolü son derece önemlidir, fakat toplumsalın indirgenemez karmaşıklığını kapsayabilecek bütünlüklü bir çözümlene sunabilecek yeterlikte değildir: Pozitif bir bütün mümkün değildir (bkz. Adorno [1969] 1976). Tam da bu noktada Eleştirel Teorik girişim, maddi üretim biçiminin insan pratiği ve tarihini devindirdiği görüşüne indirgenemeyecek, daha genel bir tarihsel dinamiği incelemekle işe başladı. Bu genel dinamiğin Aydınlanma ve tahakküm (*domination*) olduğunu görüyoruz. Horkheimer ve Adorno, Aydınlanmanın Diyalektiği (*Dialectic of Enlightenment*) ([1947] 2002) eserinde aydınlanma düşüncesinin kendisini içeriden yok ettiğini ileri sürdüler. Buna göre, artan bilgi önce dış dünya sonra insanın kendi öznelliği üzerinde hakimiyet kurmasıyla sonuçlanmıştır. Hem doğa hem de insan artan ölçüde teknik kontrol ve manipülasyona maruz kalmıştır. Weber'in Batı kapitalizminin karakteristiği olarak gördüğü araçsal rasyonalite insanı demir bir kafes içine yerleştirerek insanın kendi türdeşine olan esaretini de beraberinde getirmiştir; Horkheimer ve Adorno araçsal aklın

hakim olduğu Batı toplumlarında eleştirel düşünceye yer kalmadığını ifade etmektedir: Aydınlanma bir mite dönüşürken aynı zamanda da insanın yaratıcı özneliği üzerinde kurulan akli-rasyo (*ratio*) temelli tahakkümün cisimleşmiş ve mutlak bir formu haline gelmiştir ([1947] 2002: 35-62).

Erken dönem Eleştirel Teorinin merkezi sorunsalı kapanıcı ve kuşatıcı pozitivist araçsal aklın hükümranlığı karşısında eleştiri imkanının nasıl sürdürüleceğidir. Fakat erken dönem düşünürlerin eleştiri uzamını açıklama gayesi kendilerini kültürün siyasal ve sosyal boyutlarını analiz etmeye yönelmiştir: Kitle iletişim araçları ihtiyaçların kurgulandığı ve ideolojik olarak üretildiği bir kitle tüketim kültürü fenomeni yaratmış ve otoriter siyasanın toplumsalı tamamen ele geçiren tüketici merkezli ideolojisinde kültür ve yeniden üretimin (*reproduction*) rolüne işaret etmiştir. Boş zaman ve eğlence nosyonunu destekleyen tekelci kitle kültürü görsel ve yazılı basında yer alan “reklamlar” aracılığıyla insanları belirli tüketim formlarına yönlendirerek yoz bir ideolojik kültür yaratmıştır (Horkheimer ve Adorno [1947] 2002: 94-136).

Öte yandan Aydınlanmanın cisimleşmiş bir formu olarak bilim ve teknolojiye dayalı araçsal akıl modern toplumun nüvesi olan bireyin güdülerini fazladan bastırmaktaydı. Freud (1962), uygarlık sürecini insanın sınırsız cinsel tatmin arayışı ile şiddet eğiliminin bastırılması olarak yorumlamıştı; birey kendi libidinal ekonomisini kendisi gibi diğer bireylerin de benzer arzulara sahip olduğu gerçeği karşısında toplumun kuralına düzenlemeliydi; uygarlık da bu düzenleme rejimi üzerine kuruluydu. Bu nedenle bireyler cinsel arzularını bastırmak ve başka toplumsal faaliyetlere kanalize etmek durumundaydı. Herbert Marcuse *Eros and Civilization* (1966) adlı eserinde Freud’un görüşlerinin teknik rasyonalitenin baskıladığı kapitalist modernitenin geç dönemi bakımından yeniden değerlemişti: Marcuse’ye göre libidinal dürtüleri düzenleme rejimi teknik rasyonalitenin egemen olduğu çağda güdüsel bastırma (*instinctual repression*) olarak işlev görmekteydi. Moderniteye kadar insanın doğada var olma mücadelesi kıtlıkla başa çıkmayı gerektiriyordu ve bu mücadele süreci de insanın doğa üzerinde belirli bir hakimiyetini beraberinde getirmişti. Klasik ekonomi disiplininin de temelini oluşturan bu yaklaşım güdülerin doğal bir biçimde baskılanmadığını; insan toplumlarının kıtlık karşısında örgütlenme zorunluluklarından tarihsel olarak türediğini ileri sürmekteydi. Fakat, Marcuse’ye göre, modern kapitalizmin kitle üretim ve tüketim koşullarında kıtlık artık bir mesele olmaktan çıkmıştı. Dolayısıyla güdülerin bastırılması fazladan bir baskılanma durumuna tekabül etmekteydi. Kısaca, fazladan bastırma nedeniyle birey, insani otantik duyularına yabancılaştığı bir modern toplumda adeta kapana kısılmıştı.

Ayrıca faşizm ve İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı akıl tutulması ve insanlık yıkımı Eleştirel Teorinin kültür uzamına yoğunlaşan parçalı kısımsal metin üretimini, kurtuluşçu tahayyül içeren normatif önermelerden yoksun

karamsarlığını ve 68 öğrenci hareketlerine karşı kayıtsızlığını anlamamıza yardımcı olabilir (Jay, 1996: 292-295). Eleştirel teori bu nedenle çıkışı otonom sanat alanında bulmaktadır. İnsani kapasitenin yaratıcı üretkenliğini açığa çıkaracak sanatsal faaliyet kitle endüstrisinin etkisinden uzak olmalıdır. Sanatta standardizasyon ve aşinalığın reddi farklılığın ve yeni değerlerin oluşumu için öncü olabilir (Adorno, [1951] 2005). Öte yandan, negatif diyalektik sürekli ve içkin (*immanent*) bir eleştirinin varlığı için yöntemsel bir öneri olarak kabul edilebilir; Ortodoksiye karşı direniş diyalektiğin pozitive edici karakterinden sıyrılarak mümkün olur (Adorno, 2008: 22-27). Hegelci diyalektik, düşüncenin içerdiği potansiyelin gerçekleşmesi aracılığıyla yadsınması sürecinde yeni ortaya çıkan düşüncenin olumlanmasını içerir ve (tez ve antitez dolayısıyla) yadsıma sürecinin sonsuz işleyişi ile sentezlenen düşünceleri daha üstün pozitifiteler olarak kurar. Buna karşın, Adorno, Hegelci diyalektiğe tabi parça (tez ve antitez) ve bütün (sentez) ilişkisinde bütünün kendini oluşturan parçalardan daha ileri ve üstün olduğuna dair olumlamayı reddederek diyalektiğin negatif eleştirelilik temelinde daimi olması gerektiğini vurgular (Adorno, 2008: 33-43). Düşünsel sınırları kestirilebilir bir hakikat olumlaması parçaların tikelliğini ve yaratıcı potansiyeli göz ardı eder. Düşünsel ve sanatsal yaratıcılık ancak eleştirel ve negatif bir diyalektik süreçle özgür kalabilir. Dolayısıyla siyasal ve sosyal teorisyenler kültürü anlamak durumundadırlar; kurtuluş umudunu kendi içinde kuşatıcı-bütünselliğe karşı bir potansiyel negativite olarak taşıyan estetik ve sanatsal ürünler özgürleşmeyi imleyen formlardır.

Büyük ölçüde Marcuse, Horkheimer ve Adorno tarafından şekillendirilen Eleştirel Teori özellikle son döneminde (1950-60) ideolojik-politik bir amil olarak modernitenin otoriter baskıcı zihniyetinden özgürleşme umudunu sanat ve felsefi eleştiri alanına bırakmaktadır. Okulun rasyonelleşmiş ve otoriter toplum analizi ile teori ve pratik (*praxis*) arasında ilişki kurabilmeyi sağlayacak argümanları zayıftır. Bu nedenle anlama, açıklama ve eleştiri gibi düzeyleri içeren bir metodolojinin nihai mantıksal sonucu olarak belirecek sistematik bir anti-otoriter, -totaliter, -faşist politik projeksiyonu Okul'un eleştirel toplum ve düşünce analizlerinden çıkarsamak pek mümkün değildir. Düşünsel kapanıma karşı bir tür direniş olarak yorumlanabilecek fragman halindeki yazılar, teorisyenlerin yapıtlarında ileri sürdükleri düşüncelerin sadece parçalı ve kısmısal olmasına neden olmamış aynı zamanda bütünsel bir teorik ve metodolojik bakış açısının olasılığını ortadan kaldırmıştır. Bu nedenledir ki Frankfurt Okul'u genel bir Eleştirel Teori olmaktan ziyade, her bir yazarın eserlerinde ortak tematik bir bağ olarak öne çıkan modernite ve faşizm arasındaki ilişki sorunsalına dayalıdır. Fakat bireyin otoriter toplum içindeki sosyal dönüşümünü mümkün kılacak bir devrim için toplumun hazır olmadığını düşünen yazarlar eleştiri potansiyelini, yani kuşatıcı ideolojilere karşı sürekli

eleştiri yapabilme imkanını, adeta alternatif bir praksis olarak görmüşlerdir (bkz. Bottomore, 2003: 71-81). Örgütlü, gelişmiş kapitalizm koşullarında, totaliter siyasal rejimler toplumsalın bütünsel ideolojik entegrasyonunu kitle kültür endüstrileri aracılığıyla mümkün kıldığı ve böylece radikal bir dönüşümün olasılığını ortadan kaldırdığı için, radikal bir yarılmının gerçekleşeceği momente kadar bekleyişi imleyen siyaset tarzı kış uykusu sürecinden başka bir şey değildir (Surin, 1985: 193-196; özellikle bkz. Kogawa, 1980). Kış uykusu stratejisi olarak çözümlenen entelektüel-politik boşluk, Eleştirel Teori geleneğini normatif-politik bir zeminden yoksun bırakmıştır. Erken dönem Eleştirel Teorinin teorik ve pratik kötümserliğini eleştiren ve kendisi de ekolün geç dönem kuşağını temsil eden Jürgen Habermas modernitenin halen içerisinde politik-kurtuluşu mümkün kılan bir potansiyeli taşıdığına inanmakta ve normatif-politik çerçevenin hali hazırdaki sosyal pratiği meydana getiren iletişim ve eylem birlikteliğinde bulunabileceğini düşünmektedir. Bu çerçevede, Habermas iletişimsel eylem teorisini normatif-politik bir hat oluşturmak adına ileri sürmüş ve iletişimi mümkün kılan dilsel-spsişik yapının politik bir açınımlı mümkün kılacak bir potansiyeli taşıdığını iddia etmiştir.

2. Eleştirel Teorinin Normatif Zeminini İnşası: Dil ve İletişim

Habermas bireysel özgürlük ve kamusal sorumluluğun mümkün olduğu bir toplumsal yaşamın imkanının dilin kendi yapısı içerisinde kurgulandığına inanmıştır; ona göre ideal bir kamusal sosyal yaşam ile üzerinde uzlaşılmış ideal bir söylem arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Buradan hareketle Eleştirel Teoriye normatif bir zemin hazırlamaya girişmiş ve erken dönem Frankfurt Okulu düşünürlerine eleştirel yaklaşmıştır. Habermas *Technology and Science as Ideology*'de (1971) Horkheimer ve Adorno'nun aksine pratik aklın sadece bireylerin değil aynı zamanda toplumun da belirleyici bir niteliği olabileceğini ifade etmiş ve Marcuse'nin bilim ve teknolojinin içkin bir biçimde baskıcı niteliğe haiz olduğu görüşüne karşı çıkmıştır (Habermas [1969] 1997: 81-122). Bilim ve teknoloji insan ve doğayı kontrole yönelimlidir fakat bu baskı kendi başına bir sorunsal teşkil etmez. Sorunun kaynağı bilimsel ve teknolojik gelişimin kontrolden çıkması ve insani bilgi ve eylemin diğer alanlarını da kuşatacak şekilde kendinde bir amaç haline gelmesidir. Modernite kendini henüz sonlandırmış bir proje değildir; bilim ve teknoloji insan ve toplumu özgürleştirici bir rol oynayabilir. Bilim ve teknolojiyi insan yararına kullanmak gibi bir amaç ise rasyonel bir kamusal müzakereyi gerektirir (bkz. Habermas, 1997). Bu konuyu biraz açmakta fayda var.

Habermas'ın düşüncesinde rasyonalite, teknoloji ve siyaset arasında kurulan ilişki siyasal bir teorinin imkanını doğurmaktadır. *Theory and Practice*'de ([1963]1974) Habermas Aydınlanmanın diyalektiği ve tahakküm fikrini modern siyaseti analiz etmek için kullanır. *Praxis* yani teori ve pratik birlikteliği olarak siyaset 17. ve 18. yüzyılda kaybolmuştur; Habermas'a göre *praxis* kavramı *techné* ile yer değiştirmiş, siyaset teknik bir uzmanlık alanı haline gelmiştir (Habermas [1969] 1997:62-80). Habermas Aydınlanma düşüncesinin söylemsel bir disiplin olarak siyaseti teknik bir mesele haline getirdiğini ileri sürmüştür. Bu bakımdan, Habermas'ın siyasal kavrayışı siyasete dair modern algıdan oldukça farklıdır: Habermas Antik Yunan *polis* kavramına gönderide bulunur. Poliste, köleler emek gücünü kullanmaya mecburdu ve varlıkları bu mecburiyet-zor ilişkisiyle açıklanıyordu; öte yandan siyasi tartışma ve müzakere alanına özgür katılım var olmak için emek gücüne ihtiyaç duymayan yurttaşlara özgüydü (Habermas, [1963]1974: 41-56). Habermas'a göre söz konusu dikotomi çağdaş toplumda farklılaşmasına rağmen pek de geçerliliğini yitirmemiştir: Modern toplumda otomasyona dayalı üretim örgütlenmesi emek gücüyle geçinenleri köle konumuna indirmiştir. Bilimsel akla ve tekniğin gelişmiş uygulanma tarzlarına göre örgütlenen kapitalist toplum köleliğin ancak formunu değiştirmiştir; belirli bir montaj hattında çalışan insanlar *sadece* niteliksel anlamda Antikite köleliğinden farklılaşmaktadır. Artan otomasyon insanları birer makine parçasına indirgemektedir. Fakat Habermas Eleştirel Teorinin erken dönem düşünürleri gibi umutsuz değildir; geç dönem eserlerinde ifade ettiği gibi, modernite bir özgürleşim projesine dönüşebilir, yani akıl özgürleştirici potansiyelini bilim ve tekniği insan yararına kullanarak modern köleliği ortadan kaldıracaktır (Habermas, 1997). Habermas'a göre bilim ve teknolojinin ilerlemesi ve uygulanması kamusal bir kontrole tabi olduğu ölçüde toplum rasyonel olabilecektir ([1963]1974: 263-282); rasyonel olan akli ilkelerin insan yararına - insanın duysal, otantik doğasına uygun biçimde - kullanılması ölçüsünde rasyoneldir. Emek gücüyle çalışanların özerkliği sağlandığı ölçüde tahakkümden bağımsız bir özgür tartışma ortamı doğabilecektir. Akıl kamusal yarar adına rasyonel kullanımı toplumsal hedeflerin akla uygun başarılabilmesi için insanlar arasında bir diyalog ve tartışmayı gerekli kılmaktadır. İnsan yaşamı için pratikte neyin iyi olduğu gibi etik bir tartışma yani normatif olanın tesisi ancak iletişim ve uzlaşının koşullarını şart koşmaktadır (bkz. Habermas, [1983] 1990, 1991). İletişim ve uzlaşma ise kamusal alanda iletişimsel pürüzlerin giderildiği bir ideal müzakere uzamının oluşmasıyla mümkün olacaktır.

Habermas modern insanın bireysel özgürlüğü ile kamusal sorumluluğu arasındaki gerilimi çözümlenmek amacıyla dil ve iletişimin yapısını inceler. İnsan varlığını sürdürmek ve hayatta kalıp dünyayı ve toplumu inşa edebilmek için dile ihtiyaç duyar. Dolayısıyla tarihin maddi devindirici gücü olarak

toplumsal pratik, dil ve kültür ile çok yakından ilişkilidir. Habermas *The Theory of Communicative Action* ([1981]1984 ve 1987) adlı eserinde kapitalist rasyonaliteye dayalı modern toplumu oluşturan bireyleri bir arada tutan iletişim ve eylemin sosyal düzeni (sistemi) nasıl mümkün kıldığını analiz eder. Marx, Durkheim, Weber, Mead ve Parsons gibi düşünürlerin yapı ve eylem üzerine görüşlerini inceleyen Habermas, sosyal aktörlerin inşa ettiği sosyal düzenin anlama (*understanding*) ve dünya hakkındaki geçerlilik iddialarına (*validity*) dayandığını ileri sürer. Habermas'ın bu görüşünün anlaşılabilmesi sosyal ontolojisini kavramayı gerektirir. Habermas bir bütün olarak modern toplumu oluşturan ve parçalarını bir arada tutan şeyi iki varlık uzamında tanımlar. İlki yaşam-dünyasıdır (*lifeworld*); yaşam-dünyası iletişimin, karşılıklı anlama, kavrayış ve söylemlerin uzamıdır. İkincisi ise sistemdir (*system*); sistem amaç yönelimli araçsal ve stratejik eylemlerin uzamıdır. Habermas sosyal varlığı yaşam-dünyası ve sistem olarak iki ayrı düzeyde tanımlayarak sosyal aktörlerin eylem tiplerinde bir farklılık tespit eder: Amaç yönelimli araçsal-rasyonel eylem (*purposive action*) ve anlamaya dayalı iletişimsel eylem (*communicative action*). İletişimsel eylemin rasyonalitesi karşılıklı anlama ve uzlaşmaya dayalıdır; araçsal ve stratejik eylem ise amacı gerçekleştirmeye odaklanır. Fakat Habermas iletişimsel eylemi kendinde amacı olan temel ve bağımsız bir eylem olarak görmektedir. Amaç yönelimli, araçsallaşmış ve stratejik icra edilen eylemler ise gerçekleştirilecek hedeflerin varlığına bağlıdır; zaten bu yüzden araçsaldırlar (Habermas [1981]1984: 273-337). Weber'in Batı kapitalizminin gelişimi ve sermaye birikimi ile ilişkisini tespit ettiği amaç yönelimli araçsal-rasyonel eylem belirli bir hedefi gerçekleştirmeye yönelik aklın en etkin kullanımı ve en uygun araçların bu amaçla seçimini ifade eder ve dünyayı bir nesneleşmiş varlıklar düzeni olarak ele alır; nesnelere birbiriyle temas halinde olduğu ve amaçsal bir edim uğruna bu nesnelere ilişkiye giren insanların eylemlerini tanımlayan araçsal rasyonalite dünyayı birbirinden ayırmış ve oldukça karmaşık işlemlerin oluşturduğu, bürokratik işleyişe sahip bir "sistem" olarak kurgular (Habermas [1973] 1976: 1-31). Nesnelere insani eylemin akla uygun tasarımı bakımından manipülasyona ve müdahaleye açıktırlar; çünkü asli olan, amaca ulaşmak için nesnelere kullanımınıdır. Bu nedenle karmaşıklaşmış ve bürokratikleşmiş modern dünyanın sosyal aktörlere dayattığı araçsal ve stratejik eylem tipi insani duyarlılığı ve karşılıklı uzlaşmayı temel alan iletişimsel eylemi boğucu etkiye sahiptir.

Öte yandan, modern dünyanın insani olanı körelten bu karmaşıklığına karşı Habermas iletişimsel rasyonaliteyi alternatif bir özgürleşim hattı olarak görmektedir. Buna göre, sistemik meşruiyet krizleri yaratan kapitalist ekonomik kriz çevrimleri karşısında farklılaşan dünya görüşü; sistemden hoşnutsuzluğa bağlı eleştirilerin artışı; ekonomik krizlerin siyaset alanına da yayılmasıyla birlikte sistemin meşruiyetinin sorgulanması ve giderek derinleşmesi; artan

ölçüde kozmopolitleşen bir dünyada çoğulculuk gibi faktörler siyasal iktidar söylemlerinin sorgulanmasını ve meşru bir zemine oturtulmasını gerekli kılmaktadır (Habermas [1973] 1976: 24-31, 41-50). Kamusal tartışma ve müzakere süreçlerinin ayrılmaz parçaları olan eleştiri, sorgulama ve müzakere gibi öğeler ancak iletişim ve dil dolayısıyla gerçekleşebilecek olgulardır. Bu ise özne ve nesneye ilişkin farklı bir bakış açısı gerektirmektedir. Tarafların birbirini anlamaya yönelik iletişimsel eylem içerisinde nesnelere olan ilişkisi, araçsal-rasyonel akılda olduğu gibi, cisimleştirme dolayısıyla kurulmaz; varlıklar düzlemi nesnelere değil eyleyen, iletişen ve birbirini anlayan öznelerin uzamıdır. Bu uzam ise semboller aracılığıyla kavranabilir. Bu nedenle iletişimsel eylem, öznelerin birbirlerini anlamaya yönelik eylemdir. Modern toplumun bürokratik karmaşıklığı karşısında insani olanın duyusal-otantik özgüllüğü ve kamusal yaşamın sürdürülebilmesi için müzakerecinin önemi iletişimsel eylemin rasyonel potansiyelini oluşturmaktadır. Habermas bu iki eylem türü arasındaki farkı bir zıtlık olarak görür; araçsal-rasyonalite doğanın kontrol altına alınması ve insanın tasarimsal amaçları için kullanımını ifade ederken, insani iletişimin nihai amacı ötekini kavramaktır ve bu anlamda kontrol-tahakküm ilişkileri içermeksizin doğrudan iletişimin tesisi ile ilişkilidir (Habermas [1981] 1987: 119-152).

Habermas'tan hareketle modernitenin ayırt edici karakteristik ve gerilimlerini amaca yönelik araçsal rasyonalite ile iletişimsel rasyonalitenin nasıl çakıştığını inceleyerek kavrayabiliriz. Sosyal düzen, aktörlerin iletişimine, çeşitli söylemleriyle varlığını sürdüren yaşam-dünyasının özerkliğine ve bütünselliğine dayanır. Sosyal düzenin süreğenliği amaç yönelimli araçsal eylem ile stratejik eylemlerin piyasa ve devlet (*administration*) gibi sistemlerle ne ölçüde entegre olduğuna bağlıdır. Buna karşın, modern toplumun araçsal rasyonel akla dayalı organize sistemler olarak varlığını sürdürebilmesi, paradoksal biçimde, paylaşılan akıl, anlam ve fikirler bütününe devamlılığını gerektirir. İnsan eyleminin artan ölçüde rasyonelleşmesi iletişimsel eylemin otantik potansiyelini boğmaktadır. Aşırı araçsal rasyonalite yaşam-dünyasının kolonizasyonu tehdidini doğurmaktadır (Habermas [1981] 1987: 153-197). Kamusal alanın eleştirel niteliğini kaybettiği bir süreçte duyuların özgüllüğü, karşılıklı anlayış ve iletişimle şekillenen yaşam-dünyası boğucu bir rasyonelleşme karşısında tehdit altındadır. İletişimsel eylemdeki pürüzleri gidermek ve normatif bir ideal konuşma durumunu (*ideal speech situation*) tesis etmek bu bakımdan hayati öneme sahiptir.

İdeal konuşma durumu, Habermas'ın etik söylem üzerine düşünceleri çerçevesinde anlaşılabilir (Habermas, [1983] 1990). Normlar davranışlara yön veren kurallar bütünüdür ve söz edimlerle belirlenir. “Dürüst ol! Doğruyu söyle! Hile yapma! Çalma!” demek aynı zamanda birer edime tekabül eder. Geçerli normlar yaşam-dünyalarını şekillendiren eylemleri gerektendirir ve

diğer insanlarla olan ilişkilerimize belirli bir istikrar kazandırır. Kamusal alana söylemsel karakterini veren şey normların etik söz-edimsel niteliğidir. İdeal konuşma durumunun olasılık koşulları da kamusal alanın etik söylemsel niteliğinde gerçekleşir. Buna göre söyleme ve eyleme becerisi olan herkes bir söylemin parçası olabilir; herhangi bir iddiayı sorgulayabilir; herhangi bir iddiada bulunabilir; kendisini dilediğince açıklayabilir ve bu hakları kullanmaktan alıkoymamaz (Habermas, [1983] 1990: 89-93). İdeal konuşma durumu kamusal alandaki çeşitli söylemlere müdahil olma ve baskısız iletişim kurabilmeyi imleyen bir hipotetik referans çerçevesidir.

İdeal konuşma durumu bu nedenle, amaç yönelimli stratejik eylemlerin değil, iletişimsel eylemin alanındadır. Kamusal alanın katılımcı söylemsel niteliği itibariyle insanlar birbirini anlamaya ve çıkarlarını konuşarak uzlaştırmaya eğilimlidir. Olağan iletişimin rasyonelitesi, mantığı, bu eğilim üzerine kuruludur. Fakat iletişim pürüzlere ve çeşitli bozulmalara maruz kalabilir; pürüz insanların bilinçli manipülatif eylemlerinden türeyebileceği gibi belirli bir niyetten bağımsız da gerçekleşebilir. İletişimdeki sistematik bozukluk dilin amaç yönelimli araçsal ve stratejik kullanımı nedeniyle diğer insanları ikna etme amacıyla manipüle eden yaşam-dünyası karşıtı sistemi ima etmektedir. Etik olmayan sistemik araçsal eylemleri besleyen böyle bir pürüz/bozulma karşısında insanlar pürüzden/çarpıklıktan kurtulabilecekleri ve ideal duruma ulaşabilecekleri bir uzama ihtiyaçları vardır: Bu ise karşılıklı anlama ve yordama ile gerçekleşebilecektir. Habermas geç dönem eserlerinde iletişimdeki pürüzleri etik söylemin kurallarını takip ederek giderebileceğimizi ileri sürer (bkz. Habermas, 1991, 1997). İdeal konuşma durumunun ortaya çıkabilmesini sağlamak adına iletişimsel pürüzlerin giderilmesi iletişimsel eylemin teorik temellerini ve Habermas'ın ileri sürdüğü iletişimsel beceri (*communicative competence*), sözcelem ve anlamın pragmatik işlevi gibi temaları incelemeyi gerektirmektedir.

Habermas'ın geç dönem düşüncelerini şekillendiren ve ahlak, etik, hukuk alanlarına ilişkin normların geçerliliğine yönelik söylemleri inceleyebilmemizi mümkün kılan temel sorunsal hattı şudur: Sözcelemin anlamı nasıl mümkün olabilir? Bir başka deyişle insanlar birbirleriyle nasıl anlaşabilmektedir? Bu sorular farklı heterojen sosyal aktörlerin anlaşabilme ve birlikte eyleyebilme koşuluna işaret eden söz ediminin pragmatik işlevine dikkatimizi çeker. Sözel edim aktörlerin eylemlerini koordine edici bir işleve sahiptir. Sözü bu işlevi ise maddi ve sosyal dünyaya ilişkin bir geçerlilik taşımasından ve bu nedenle aktörler arasında belirli bir anlama tekabül etmesinden ileri gelmektedir (bkz. Habermas [1976]1979, [1983] 1990, [1988]1992). Peki hangi tür geçerlilik iddialarından söz edebiliriz? Habermas'a göre konuşmanın pragmatik işlevi normal gündelik yaşamlarımızdan bildiğimiz üzere uzlaşmayı açığa çıkarmaktır. Konuşma (*speech*) eylemlere geçerlilik kazandırır. Anlamın aktörler arasında

nasıl anlaşıldığı ise sözcelemin hakikat, doğruluk ve dürüstlük bakımından geçerliliğine bağlıdır (bkz. Habermas [1983] 1990: 78-96, 1998: 21-93). Buna göre gündelik dilde sarf edilen sözcelemler kaçınılmaz olarak geçerlilik iddiaları içerir ve bu sözcelemlerden bazıları, iletişimin zımnı amacı olan, ideal söz durumuna uygun söylemlerde yer alır/temsili edilir. Sözün rasyonel temeli söz edimlerindeki geçerlilik iddialarının birbiriyle akli olarak bağlantılı olması ve belirli bir gerekçeye/zemine dayanmasından ileri gelmektedir. Kamusal alanda müzakere eden aktörler arasında iletişimin imkanını öne süren bu argüman aktörler arası zımnı uzlaşıya dayalı bir dil oyununun varlığını ön-kabul eder. Bu uzlaşı çeşitli geçerlilik iddialarının karşılıklı tanınmasına dayanır ve bu iddialar tüm söz edimlerinde yer alır. Habermas dört tip geçerlilik iddiası öne sürer: anlaşılabilirlik, hakikat, doğruluk ve samimiyet (Habermas, 1998: 22, ayrıca bkz. Habermas, [1984] 2003: 67-84). Bu iddialardan biri veya birkaçı sorunsallaştırıldığında aktörler arasında, zımnı uzlaşı sorgulanır hale gelir ve geçerlilik iddiaları söylemsel olarak gerekçelendirilmek durumunda kalır. Söylemler genelde aktörlerin ideal anlamda birbirleriyle anlaştıklarını varsayar. Habermas'ın ideal konuşma durumu iletişim tarafların tamamen katıldığı ve argümanların akli olarak gerekçelendirildiği ve bunun neticesinde kararların çıktığı durumdur. Bu ideal, Habermas'a göre, rasyonel bir uzlaşıya varmak için sorunsallaştırılmış iddianın çözümünü hakiki anlamda sağlayabilecek bir potansiyeli ifade etmektedir. Böyle olduğu müddetçe de hakikat ve doğruluk gibi temelleri kendisine referansla yargılayabileceğimiz evrensel dilsel bir pragmatığe tekabül eder (Habermas, 1998: 41-92). Başka bir anlatımla varsayım şudur: Taraflar (aktörler), tartışmanın neticesinde ortaya çıkacak argümanın müzakere edilmiş daha iyi bir görüş olacağına yönelik uzlaşmayı garanti eden koşullar altında tartışırlar. Müzakere neticesinde oluşan fikirler kaba kuvvete ve şiddete dayalı değil, tarafların eşit ölçüde katıldığı ve birbirini anlayabildiği ve dolayısıyla iletişimdeki pürüzleri giderilebildiği durumda ortaya çıkar. Kısaca, kısıtlama olmadığı takdirde ideal iletişim mümkündür. Somutlaştırıldığı takdirde, Habermas'a göre, emeğin sömürüsüne ve otomasyona dayalı köleliğe karşı özgürlüğün olasılık koşulları konuşma edimine içkindir ve açığa çıkacak bir potansiyel olarak karşılıklı anlayış iletişime dayalı eylemde mevcuttur. Fakat yukarıdaki ifade edildiği gibi iletişim pürüzlere ve bozulmalara açıktır. İdeal iletişimsel duruma referansla pürüzleri gidermek öncelikle pürüzlü iletişim formlarını dikkate almayı gerektirir. Habermas iletişimdeki pürüzlerin giderilip iletişimsel beceriyi ideal konuşma durumuna göre yakınsayarak nasıl kazanabileceğimizi, böylece karşılıklı iletişim ve uzlaşının zeminini nasıl inşa edeceğimizi, psikanalize yönelerek, özellikle meslektaş psikanalist Alfred Lorenzer'in görüşlerinden yola çıkarak tartışmaktadır.

3. Sistematik Pürüzlü Söylemin Çözümlemesi: Sembol, Psikanaliz ve Yorumlama

İletişimdeki pürüz, dilin kullanımındaki pürüzler/çarpıklıklar olarak karşımıza çıkar; konuşma esnasındaki herhangi bir hatalı sözcelem-telaffuz veya eksiklik psikanalizin gerektirdiği bir yorumlama düzeyini beraberinde getirmektedir. Habermas burada açıkça psikanalize yönelir ve Freud'un yeni bir yorumlama modeli geliştirdiğini öne sürer (bkz. Habermas, [1968] 197: 214-245). Fakat Habermas bu görüşünü Alfred Lorenzer'e borçludur (Almanca özgün eser için bkz. Lorenzer (1970)). Habermas dilin pragmatik yapısı ve iletişimin doğası üzerine eserlerini yazdığı 1970'li yıllarda psikanalize yönelirken Freudiyen psikanalizin biyolojik-itki (*drive*) indirgemeci alımlanışına karşın, Alfred Lorenzer (1922-2002) rüya sembollerini linguistik bir bağlama yerleştirmiş, psikanalizi etkileşime dayalı diyalektik bir sosyalleşme teorisi olarak ele almış ve bilinçdışı sembolik etkileşimin sonucu olarak yorumlamıştır; serbest çağrışım, aktarım ve karşı aktarım gibi klinik yöntemsel ilkeleri sosyal ve kültürel bilimsel pratiğe uygulamış ve sembolize edilemeyen-çarpık, bozuk dil oyunlarını anlamak için sahnesel (*scenic*) derinlemesine yorumlama yöntemini öne sürmüştür (Olesen ve Weber, 2013: 29, 31). Lorenzer'den etkilenen Habermas benzer şekilde iletişimsel eylem teorisinin temelini oluşturan sistematiği olarak pürüzlü iletişimin giderilmesi ve ideal konuşma durumuna yakınsamak için derinlemesine yorumlama yöntemini öne sürmüştür (bkz. Habermas, 1970).

Lorenzer'in eserleri, ne yazık ki, Türkçe bir yana, Anglo-Saxon bilim dünyasında bile yeterince telaffuz edilmemiş ve çevrilmemiştir. Bir ölçüde ilgi ve çeviri eksikliği nedeniyle, Lorenzer'in sosyal bilim ve psikanalizi bağdaştıran özgün katkısı henüz yeterince ilgiye kavuşmamıştır. Marksist bir psikanaliz yorumcusu olan Lorenzer psikanaliz teorisinin linguistik bir derinlemesine yorumlama yöntemi olarak sosyal ve siyasal fenomenlere uygulanması taraftarıdır (Redman vd., 2010). Ayrıca görüşleri, kendi önerdiği gibi hem klinik literatürde hem de sosyal ve kültürel fenomenlerin analizinde uygulama alanı bulmuştur (bkz. Froggett ve Hollway, 2010). Habermas'ın iletişimsel eylemin rasyonel potansiyelini açığa çıkarabilmek amacıyla Lorenzer'in linguistik psikanaliz yorumuyla olan dirsek teması *On Systematically Distorted Communication* (1970) makalesinde kapsamlıca yer almaktadır. Buna göre iletişimsel becerinin imkanı bilinçdışından kaynaklı sistematiği olarak pürüzlü sözce ve eylemlerin psikanalitik yorumlamayla anlaşılabilmesi görüşüne dayanmaktadır. Lorenzer'in linguistik yorumlama yöntemi olarak psikanaliz yaklaşımından hareket eden Habermas, yine Lorenzer'in sahnesel (pitoresk) anlama (*scenic understanding*) kavramını söz ve eylemlerin yorumlanarak açıklanabileceği görüşünü desteklemek ve insan

iletişiminin etkileşimsel boyutunu anlamak için kullanır. Habermas'ın dil, sembol ve iletişim arasında kurduğu ilişkiyi anlamak için Lorenzer'in klinik analiz görüşlerini detaylandırmamızda fayda var.

Lorenzer'e göre psikanalizin nesnesi davranışlar değil sözel iletişimidir. Klinik çözümleme dilinde ifade edilirse, klinik analizde analist hastanın sözlerini mantıksal bir silsileye yerleştirir ve empati kurarak anlamaya çalışır. Anlama (*understanding*) analitik yaklaşımın birincil uğrağıdır. Bu bakımdan, hastanın sözel ifade ve davranışsal tepkilerine dair nesnel dışsal gözlem ve verilerden söz etmek mümkün olamaz. Lorenzer'e göre aklın bilinçli veya bilinçdışı içeriğı bir his, anlam dokusu olarak deneyimlenir. Sözel iletişimde bilinçdışı öğelerin analist tarafından tespiti anlık bir deneyimdir (*experience of sudden evidence*). Deneyimlenen gerçeklik ise sözel iletişimi oluşturan semboller bütünüdür. Analist ve analiz-edilen arasında paylaşılan ortak bir dil (*language*) olmaksızın böyle bir fenomen mümkün olamaz. Lorenzer sembolleri anlamamanın (*understanding*) paylaşılan anlamlarla (*meaning*) gerçekleşmediğini belirtir. İlk adımda, tümce anlaşılır. Dil ortak bir kullanımda paylaşılırken, kelimelerin anlamları bireylerin özel anlam atıflarına ve kullanımlarına göre değişir. Burada söz konusu olan Wittgensteinci bir dil oyunudur. Analist bütün bir anlam dokusunu oluşturan dilin oluşturduğu sembolik sistemden belirli anlamları bulup çıkarmak, keşfetmek durumundadır. Bireyin bütün bir dili ise kendi kişisel deneyiminin ifade edilmiş, sözcelenmiş, söylemde temsil edilmiş haline tekabül eder. Analist serbest çağrışımla hastanın iletişimsel yapısının (*Gestalt*) bütününe görür (Vollstedt, 2013: 7). Analist her bir tümceyi izlemez fakat çeşitli ve farklı iletişim tipleriyle açığa çıkan ve bütünü belirleyen nitelikleri inceler; hastayı dinlerken, adım adım hastanın kendi bireyselliğine dayanan sembolik dünyasının bir portresini oluşturur. Analist kelimelerin tekabül ettiği belirli anlamları yakalamaya çalışır. Bütün bir bağlamdan tekil bir anlamı çıkarsamaya çalışan bu yöntem ise yorumsamadan (*hermeneutics*) başka bir şey değildir.

Lorenzer, her bir tümcenin dünyadaki olgu bağlamlarına karşılık gelmesi nedeniyle, tümcelerin özneler arası karakterinin dünya deneyimlerinin özneler-arası (*inter-subjective*) niteliğine tekabül ettiğini ileri sürer (Vollstedt, 2013: 8). Psikanaliz ile yorumsamacı yaklaşım arasında bağ kuran Lorenzer, bu nedenle, hastanın özel kelime seçimlerini yorumlamanın analistin ilk işi olduğunu söyler. Lorenzer hastanın oluşturduğu semboller bütününe, dil ile maddi dünya arasındaki temsil ilişkisinden hareketle, hastanın olgusal gerçekliğini kavramayı mümkün kıldığını düşünmektedir. Habermas normal iletişimin imkanını Lorenzer'in klinik analizinin sosyal düzeye genişletilmesinden ibaret görmektedir. Biçimsel açıdan bozuk-deforme olmuş bir dil oyunu olmadığı takdirde üç iletişim düzeyi tutarlı olacaktır: Linguistik ifadeler, eylemler ve bedensel jestler birbiriyle çelişmeyecektir. Olağan iletişim özneler-arası bilinen

genel kurallara uygun olacaktır. İletilen anlamlar dil topluluğunun tüm üyeleri için geçerli olacaktır; sözcelemler geçerli gramer kurallarına göre inşa edilecek ve belirli durumlara uygulanacaktır. Konuşmacı normal-olağan iletişimde özne ve nesne arasındaki farkı bilmektedir; iç dünya ile dış dünya, özel ile kamusal alan birbirinden farklılaşacaktır. Sembollerin gönderide buldukları nesnelere ile anlamlandırıcı dil içeriği arasındaki fark dilin kendine has bir gerçeklik alanı yarattığını göstermektedir. Öte yandan, normal iletişimde, öznel-arası karşılıklı anlama ego inşa edici bir görev üstlenir; bireyler konuşurken birbirlerinin varlığını kabul ederler ve ben vs. öteki, biz vs. onlar gibi aynı zamanda dil topluluklarını oluşturan pozisyonlar zaman ve uzama bağlı olarak meydana gelir. Normal iletişime ilişkin normatif olarak çizilen bu portrenin normal-dışı, pürüzlü boyutu sembollerin analizi ile açığa çıkar (Habermas, 1970: 205-215).

Habermas'ın düşüncesini etkileyen husus iletişimdeki pürüzün sahnesel anlama (*scenic understanding*) veya yorumu (*scenic interpretation*) gerektirdiği hususunda Lorenzer'in teorik açınımdır. Sahnesel anlama, Habermas'ın pürüzlü iletişim olarak adlandırdığı, esasında Lorenzer'in sembolleştirilememiş dilsel figürlerin içeriğini anlama çabasına; yani dil sembolü ve etkileşim biçimini oluşturan parçacıkların (*language units*) kaybolması nedeniyle sözel ifadenin sadece deforme bir biçiminin olduğu veya tamamen olmadığı bir bağlamda sahnesel birimi yeniden tanımlama çabasına tekabül eder (Olesen ve Weber, 2013: 45). Sahnesel anlamının bu nedenle metodolojik bir önemi vardır. Lorenzer klinik analizde analistin işlevinin tümceler mantıksal kavranışı ve anlamaya dayalı empatinin ötesine geçmesi gerektiğini düşünür; analist hastanın sözcelemlerini belirli deneyim-etkileşim biçimlerine yönelik sözcelemler olarak yaklaşmalıdır. Deneyimler ise belirli sahnesel-pitoresk (*scenic*) düzeneklerde ortaya çıkar. Klinik analizde, hastanın “aşık oldum” demesi ile “bir Romeo'm var, bu kadar!” önermesinde bulunması durumu özetleyen basit bir örnektir. “Aşık oldum” belirli bir sembolik etkileşim-biçimini ifade ederken, “Romeo'mu buldum!” bozulmuş/pürüzlü biçimdeki bir sahneyi anlatır. Lorenzer hastanın iletişimindeki belirleyici durumsal örüntüyü analiz etmeyi “sahnesel kavrama” (*scenic comprehension*) olarak adlandırmaktadır (Vollstedt, 2013: 20).

Lorenzer'e göre sahne yeni doğmuş bebeğin çevresiyle etkileşiminde ortaya çıkar ve yaşamın sonraki aşamalarına göre çok daha fazla örüntüleşmiş bir görünüm arz eder. Yeni doğmuş bir bebek için duygulanımlar ve sensüel-bedensel duyular ayrışmamış bir yığından ibarettir. Duygulanımlar ile bedensel-duyular arasındaki ayrışma zamanla gelişir. Erken dönem sahne deneyiminin ayırt edici niteliği beslenme ve bakım gibi bebeğin yaşamındaki beslenme, tedavi, temizlik, bakıcılarla konuşmaya tanıklık, çeşitli “ayna” oyunları gibi çok sayıda önemli pratiğin tekrarlanan ve rutinleşen etkileşimler

içermesidir. Ensest tabusu gibi sosyalleşme pratikleri az veya çok kendini tekrar eden etkileşimlerin ürünüdür. Etkileşim deneyimleri embriyonik aşamada, yaşamın ilk bir kaç ayında somutlanmaya başlar. Bedenin duyu-devinimsel (sensorimotor) tepkileriyle etkileşim yaşamın sonraki aşamalarında belirli deneyimleri şekillendirmeye yardımcı olur. Bedene yerleşen bu tip etkileşim örüntüleri sonradan dil aracılığıyla iletilecek sosyal çevrenin söylemsel talepleriyle sürekli bir diyalektik içinde tüm yaşam boyu devam eder. Erken çocukluk döneminde gelişimin başlangıcı tamamen duyu algılarına dayanan hem fiziksel hem de holistik bir süreçtir (Olesen ve Weber, 2013: 39). Görsel, dokunsal ve işitsel duyar vücudun çevresinden beyne merkezi sinir sistemince yönlendirilen ve beynin belirli alanlarında saklanan duyu alım biçimlerini belirtir. Görsel, işitsel ve dokunsal etkiler engramlar aracılığıyla gerçekleştirir. *Engram*, Freudiyen anlamda hafıza izlerini ifade eden bir kavramdır. Bir bireyin *engramı* o bireyin tikel deneyimlerine tekabül eder çünkü hafıza izlerinin bireysel bir profili vardır. Tıpkı Freud'un *aphasie* üzerine eserinde serebral fizyolojik işlevler ile psikolojik içeriğin birbirinden ayrılamaması hususunda belirttiği gibi *engram* da kodlanmış hafıza izlerinden ayrılamaz. Sosyal olarak çekimlenen hafıza içerikleri beynin merkezi sinir sisteminin fizyolojik yapısını değiştirir. Hafıza izleri Freud'un *vorstellung* kavramına karşılık gelen nesne fikirleriyle birleşir: Görsel, dokunsal ve işitsel duysal etkiler de, tıpkı farklı durumlarda algılanan nesnelere belirli ve somut sahneler yaratacağı gibi, nesne fikriyle birleşir. Bebek deneyiminin hali hazırda konusu sahnedir; bireysel nesnelere farkındalığı sahnesel ortamdan tedrici biçimde doğar ve sonra, farklı durumlarda, sahnesel bir *gestalt* içinde, tanımlanmış ve stabil figürleri biçimlendirir (Lorenzer, 1986: 41'den akt. Olesen ve Weber, 2013: 40). Bebek ile anne arasında uzlaşma ve çatışma ilişkisiyle şekillenmiş ve sahnesel yapılaşmış rutin etkileşimleri, Lorenzer, "belirli etkileşim-biçimleri" (*specific interactionforms*) olarak adlandırır. Lorenzer'e göre, sahnesel yapılaşmış belirli etkileşim-biçimlerinin deneyimi yeni doğmuş bebeğin dünya ile kurduğu öznel ilişkinin büyük ölçüde farklılaşmamış, duygulanım itişli ve çoklu duysal niteliğini belirlemektedir (Bereswill vd., 2010: 226). Özne yaşamına devam edip sosyal ilişkiler alanına dahil oldukça etkileşim-biçimleri farklılaşmakta ve yeni formlar kazanmaktadır.

Lorenzer'in Habermas üzerindeki etkisini özetleyen bir kavram olarak sahnesel deneyim birey ile sosyal arasındaki ilişkiyi diyalektik olarak kuran bir kerte olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmiş etkileşim-biçimlerinin bıraktığı hafıza izleri (*engramlar*) gelecek etkileşim-biçimlerinin ortaya çıkış koşulları hakkında fikir vermektedir. Buna göre bireyleşme - ego inşası - ve sosyalleşme, yani ötekiyle iletişime geçme süreçlerinde, belirli bir sahnesel kurulum (*scenic konfigürasyon*) neo-natal dönemde oluşmuş etkileşim-biçimlerini harekete geçirmekte ve öznenin duygulanımsal ve sensüel somutlanmış hallerinin

sembolik formları hakkında fikir vermektedir (Bereswill vd., 2010: 235). Pürüzlü, olağandışı bir dil oyununda sembolik iletişim analizinin önemi, klinik bağlamda, bu noktada fark edilebilir. Hastanın belirli bir sahnesel duruma tekabül eden duygusal durumu jestlerle iletilebilir. Jestlerin anlamı tıpkı tümcelerın mantıksal kavranışında olduğu gibi açıktır. Fakat analistin empati düzeyi sınırlıdır ve normal bir iletişimde içeriği anlaşılan ifade hali hazırda lafzi olanın sınırlarından ileri gidemez. Empati bilinçdışına ilişkin çıkarsamalarda sınırlı bir rol oynar. Sembol, bunun yerine, dil ve bilinçdışı içerik arasındaki ilişkiyi kuran asli unsur olarak karşımıza çıkar.

Lorenzer'in sembol ve dil oyunlarına kayan ilgisi itki (*drive*) teorisine yaklaşımıyla yakından ilişkilidir. Lorenzer itki teorisinin biyolojik boyutunu haz ilkesini vurgulayarak açıklar; erken dönem sosyal etkileşimlerin önemi içsel ve dışsal yani biyolojik ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçların tatmin edilip yeniden kurgulandığı sosyal formlar arasındaki karşılıklı etkileşimlere bağlıdır. Bu diyalektik öznenin diğer öznelerle ve dünya ile yaşam boyu gelişim dinamiğini meydana getirir. Dilin oyuna dahil olduğu uğrak burada önemlidir. Dil-öncesi, sahnesel olarak depolanmış, belirli etkileşim biçimleri tedrici biçimde çeşitli imgeler içermeye başlar ve etkileşimde sözel olarak tezahür eder. Sembol-öncesi, basit etkileşim biçimleri ve sözcelenen kelimeler kendisinde holistik ve durumsallaşmış anlamlardır; sosyal etkileşimde tanımlanırlar ve sembolik düzeyin gelişiminin harcını oluştururlar. Lorenzer bu hususu etkileşim biçimi ve sözel imgeler arasındaki bağ olarak nitelendirir ve sembol-inşa sürecine tekabül ettiğini bildirir: Kelime ve etkileşim dil sembolünü inşa eder (Olesen ve Weber, 2013: 42).

Lorenzer, Freud'un çalışmalarında üç çeşit sembol kavramlaştırmasını ayırt eder: İlk olarak, sembol geçmişte bastırılan bir vakanın belirtisidir; semptomik önemi anlamında değil, zamansallığında yatmaktadır. İkincisi bildirilen (söylenen) ile sergilenen (eylenen) arasındaki içsel benzerliktir: Freud'un bir meslektaşıyla öğle yemeği yerken arkadaşının bir iş fırsatını kaçırmamasından duyduğu üzüntüyü anlatırken bir parça kekin bıçağından kayıp düşmesine izin vermesi bu durumun somut bir örneğidir. Üçüncüsü ise *The Interpretation of Dreams*'dekine benzer bir kavramlaştırmadır. Sembol daimi evrensel bir anlama sahiptir; bilinçdışı içeriği temsil eder (Lorenzer, 1970b:13-14'den akt. Vollstedt 2013: 10). Lorenzer belirli bir duygusal-sembolik etkileşim-biçimi dil düzeyinde temsil edildiği için sembolik etkileşim-biçiminin gerçekleştiğini ileri sürer. Freud'un "*vorstellungen*" (nesnelerin fikri imgesi) ile "*vorstellungrepräsentazen*" (nesnelerin imgesinin temsili) kavramlarından hareketle, Lorenzer belirli bir nesnel etkileşim-biçiminin (*vostellungen*) başarılı bir şekilde dile eklemlendiğinde ortaya çıkan sembolik etkileşim-biçiminin (*vorstellungrepräsentazen*) sahnesel olamı (*scenic*) dilde açığa çıkardığını ileri sürer (Bereswill vd., 2010: 231). Alfred Lorenzer'in görüşlerinin bu noktada

Jacques Lacan'ın görüşleriyle önemli ölçüde örtüştüğünü görüyoruz. Lacan bilinçdışının dil gibi yapılandığını ileri sürmekte ve analizin gösterenler zinciri üzerinde yerinden edilen duygulanımlara odaklaşması gerektiğini vurgulamaktadır (Lacan, 2006: 412-444). Metonimi ve metafor Lacancı klinik psikanalizde önemli kavramlardır: Metonimi duygulanımların (*affects*) yerinden edilip (*displacement*) bir başka fikir veya nesnenin temsilini canlandırmayı (*cathexis*) ifade ederken; metafor da birden fazla fikir veya nesnenin duygulanımlarının tek bir nesne ve fikirde yoğunlaşmasını (*condensation*) anlatır. Rüyalar dil gibi analiz edilebilir; rüya analizi önemli bir okuma biçimidir ve iletişimdeki çarpıklığın nasıl giderileceği üzerine adeta bir taslak görevi görür (bkz. Freud, [1900] 2010). Gündelik hayatta bilinçdışı beliren edimler olarak değerlendirebileceğimiz dil sürçmesi, tekrarlama, şaka, yanlış hatırlama gibi *parapraxis*ler ve rüyalara yönelik psikanalitik metinsel okuma Habermas'a iletişimdeki pürüzleri gidermek adına iletişimsel edimlerin nasıl okunması ve yorumlanması gerektiği hakkında fikir verir. Örneğin, *parapraxis* ve rüya metinleri analiz edilirken dikkat edilmesi gereken husus bilinçaltının gönderdiği mesajların rüyada sistematik bir biçimde bozulduğudur: Geçmişte bir takım travmalar ve olaylara bağlı olarak belirli kişi veya nesnelere imgelerine yapışan çeşitli duygulanımlar yerinden edilme (gönderilen mesajın gönderide bulunduğu nesne veya fikirden ziyade bir başkasıyla temsili) ve yoğunlaşma (mesajın normalde içerdiği pek çok ögenin eksilerek tek bir nesne veya fikirde belirmesi) süreçleriyle bir başka nesne ve fikrin temsiline takılmaktadır (bkz. Freud [1910] 1990: 33-37). Yani rüyada bilinçdışının ilettiği mesajda çarpıklık, pürüz (*distortion*) söz konusudur. Fakat iletilen mesajdaki söz konusu çarpıklık ve eksiklikler, bastırma mekanizması aracılığıyla, bizzat bu rüyayı görenin bilinçdışı aygıtınca oluşturulmuştur ve neticede bilinçdışının sahibi olan özne tarafından yaratılan şey kendisinde anlaşılabilir bir şey değildir. Klinik dilde ifade edilirse, belirli bir semboller sistemine tekabül eden hastanın söz ve eylemlerinin içerdiği anlam analist tarafından yorumlanır çünkü hasta kendisini bilememektedir; bilinçdışında ne olup bittiği bilinmemektedir. Analist hastayı bastırıldığı duygulanımlarıyla yüzleştirerek öz-bilince kavuşmasını sağlar ve böylece bastırılanın açığa çıkmasını sağlayarak hastayı rahatlatır. Bu yüzden, nesnelere ait fikirlerin temsili üzerine kurulan rüyanın ortaya çıkardığı açık ve örtük mesajların yorumu analiste bırakılmaktadır; pürüz yorumcunun okumasıyla giderilecektir. Tıpkı Lorenzer'in ifade ettiği gibi, psikanaliz bir nevi dilbilim analizidir ve iletişimde ortaya çıkan pürüzleri giderme aracı haline gelebilir. İdeal konuşma durumu iletişimdeki pürüzlerin giderildiği Lorenzer'in derinlemesine yorumsama yöntemiyle dilsel-sembolik çözümleme ve psikanaliz arasındaki kurduğu ilişkiye dayanmaktadır. Lorenzer'in kavradığı şekilde, analistin hastaya yaklaşımı Habermas'ın modelini oluşturur. İletişimdeki pürüzler derinlemesine yorumsama yoluyla

sembollerin gizil anlamlarının kavranması yoluyla giderilebilir (Habermas, [1968] 1972: 245).

Fakat sembol sadece bastırılana indirgenemez; sembolleştirme mitler, ritüeller ve gelenekleri de kapsayan insan davranışının temel niteliklerinden biri olarak ifade edilebilir (bkz. Durkheim, [1912] 1995). Keza psikanalitik teoride de sembolün içeriğine ilişkin bir tartışma mevcut. Lorenzer sembolün içeriğinin bilinçdışından kaynaklandığını ve içsel bir algıyla şekillendiğini ileri sürmektedir; uyarıcı-uyaran her ne ise içsel bir işleme tabidir fakat egonun algılayabilme kapasitesinin ötesindedir: İçerde bir şeyler olmakta fakat egonun denetimi dışında kalmaktadır; yani ego içerisinde ve fakat bilinçdışının etkisi altında sembolleştirme gerçekleşir (Lorenzer 1970b: 66-67'de akt. Vollstedt, 2013: 12). Sembolik bir sistem olarak dilin kendi sentaksı mevcuttur; kelimelerin bir tümceyi nasıl oluşturacağı veya oluşturamayacağına ilişkin kuralların mevcudiyeti söz konusudur. Bu dili diğer sembolik biçimlerden ayırır, çünkü anlam eylemlere bağlıdır ve kelimeler duyguların sözel temsilleridir. Örneğin çekiç sadece farklı bir biçim ve renk değildir, aynı zamanda pek çok sayıda potansiyel pratiği ima eder, mesela çiviye çakmak gibi. Bu eylemler çekiç kavramının anlamını oluşturur (Lorenzer 1972: 56-57'den akt. Vollstedt, 2013: 15). Bu nedenle, sembollerle iletişimi içeren dilin anlaşılması için anlamı keşfetmek hayati öneme haiz bir yöntem olarak karşımıza çıkar.

Kısaca, Lorenzer'in pürüzlü-çarpık özelleşmiş bir dil oyununa tekabül eden hastanın söz ve edimlerinin sahnesele bütünlüğünü sembolik bir analize tabi tutar. Sahnesele anlamanın sembolleştirilememiş dilsel figürlerin içeriğini anlama çabasına; yani dil sembolü ve etkileşim biçimi biriminin kaybolması nedeniyle sözel ifadenin sadece dönüşmüş bir biçiminin olduğu veya tamamen olmadığı bir bağlamda sahnesele birimi yeniden tanımlama çabasına tekabül ettiğini söylemiştik. Dolayısıyla, sahnesele anlama hastanın somut sosyal gerçekliğini içeren tüm yaşam pratiklerini anlamak adına öznel fantezileri ve ilişki çerçevelerinin oluşturduğu patikayı izlemeyi gerekli kılar; bu ise analistin gözleri önünde gelişen sahnesele etkileşim biçimlerine dikkat kesilmeye gerektirir (Olesen ve Weber, 2013: 46). Fakat Lorenzer linguistik bir yöntem olarak psikanalizi sosyal ve kültürel fenomenler alanına da taşımıştır; Habermas derinlenmesine yorumsamayı sahnesele yorumu mümkün kılacak bir yöntem olarak önermektedir (bkz. Habermas, 1970). Peki bu yöntem sosyal fenomenlere nasıl uygulanacaktır? Sahnesele anlamı kavramayı mümkün kılan yöntem öncelikle dünyayı metinselleştirir; konuşulan, duyulan, görülen ne varsa birer metindir. Odak grup görüşmesi, mülakat, sohbet, tartışma içerikleri ve saha notları dahi metinleri oluşturur. Farklı yorum düzeyleri söz konusudur. Öncelikle ne konuşuluyor? İnsanlar birbirine nasıl konuşuyor? Metnin meta-iletişimsel içeriği bizi sahnesele anlama götürür. Niçin karakterler bu şekilde

konuşuyor? Konuşulanı hangi teorik bilgi ve birikim dahilinde nasıl anlayabiliriz? (Olesen ve Weber, 2013: 46). Habermas'ın dilin pragmatik işlevlerini tartışırken aktörler arası anlaşma ve uzlaşmayı mümkün kılan söylem unsurlarında bahsettiği ilkelerle yakından ilişkili olan bu sorular sahenel anlamın ana eksenidir (Habermas [1983] 1990: 78-96). Sahnesel anlama metnin açık içeriği ile bilinçdışı anlamı arasındaki gerilimli ilişkiye odaklanır ki söz konusu bilinçdışı anlam kültürel olarak bastırılan, yasaklanan ve baskılanan arzuların rezervuarıdır. Kültürel kısıtların öznel tezahürlerinin izlerini sürmek için derinlemesine yorumsama metinde tanımlanan karakterlerin ilişkisi ile metin ve yorumcusu arasındaki ilişki dinamiklerine odaklanacaktır. Sahnesel anlamın referans noktası metinde kullanılan dildir ve özellikle metindeki sahnelerin dışı vurulmamış arzu ve gerilimleri nasıl belirttiğine, metnin hakkında konuşulamayanı üreten iletişim formlarını nasıl anlaşılabilir kıldığına veya bu formların kamusal alanda göz ardı edilemez bir hale gelip gelmediğine özellikle dikkat edilir (Olesen ve Weber, 2013: 47).

Habermas psikanalitik yorumsamanın, Lorenzer'in önerdiği gibi, toplumsal düzeye de uygulanabileceğini düşünmektedir. Sahnesel olanın dil içerisinde tamamen mevcudiyeti görüşünün en az iki boyutu mevcuttur. İlki belirli bir sahenel deneyimle birleşmiş halet-i ruhiye içerisinde sembol oldukça canlı bir deneyimdir; öteki insanlarla ve nesnelere karşılaşmamıza oldukça yoğun duygulanımsal bir zenginlik ve derinlik katar. Ayrıca bilinçdışının açığa çıkmasını ve katalizlenmesini sağlayarak karşılaşmalara yaratıcı ve açık biçimde yanıt verebilmemizi sağlar. Başka bir deyişle, sembolün kendisi bizatihi (libidinal) enerjiyle yüklüdür. Lorenzer pratiğin dil dolayısıyla tamamen hizmetimizde olduğunu söyler. İkincisi ise, buna göre, sembolik etkileşim-biçimlerini edinebildiğimiz anlar dünya içinde ve üzerinde eyleyebildiğimiz anlardır. Bir Marksist olan Lorenzer'in bu görüşü hayati öneme sahiptir. Lorenzer'e göre dilin yaratıcı biçimde içine gömülü olduğu sosyal pratikleri gerçekleştirdiğimizde ve dili kullandığımızda dünyayı da değiştirmiş oluruz (Bereswill vd., 2010: 231). Habermas maddi sosyal pratiğin ideolojik eleştirisini yaparken, dil ve kültürü içeren maddi sosyal pratiğin değişimi-dönüşümünü yine pratiğin (dil ve kültürün) kendisinde görmektedir; değişim dışarıdan değil endojen bir biçimde içerden gerçekleşecektir ve sosyal eşitsizliğin potansiyelleri, tıpkı Lorenzer'in psikanalizi kültürel olanın açık anlamının altında yatan latan bilinçdışı boyutları derinlemesine kavramak için uyguladığı gibi, sosyalleşmiş bir psişeyi dikkate almayı gerektirir. Dilde beliren bilinçdışı anlam parçaları, dil oyununun bireysel yapılarını analiz edebilecek ve kolektif sosyal süreçleri tanımlayabilecek bir araç haline getirir. Dil figürleri ve dilin sembolik etkileşim biçimleri bireyin ötesine geçen sosyal bir karaktere sahiptir; dolayısıyla içerdikleri sosyal anlam bakımından analiz edilebilir ve bilinçdışı sosyal konfigürasyonları hakkında fikir verir. Sahnesel anlama

deneyimin bilinçdışı boyutlarına dilden nasıl ulaşabileceğimizi gösteren bir metodolojik köprü görevi görür; aynı zamanda konuşmacının öznel bakış açısından gözlemlenebilir ve ayrıca belirli bir sahnede içerilen bireysel anlamın bilinçdışı ve öznel karakterine de ışık tutabilir. Dilin unsurları öznel psişik yapılar ve sosyal yaşam pratiğinin ilişkisel karakterini ortaya koyar (Olesen ve Weber, 2013: 48).

Derinlemesine yorumsama yöntemiyle iletişimsel eylemde bulunan aktörlerin sahnesele yorumları aracılığıyla, toplumsal iletişimdeki pürüzlerin de tıpkı analistin yaptığı gibi tespit edilip giderilebileceği zımnî varsayımdan hareket eden Habermas, kamusal aktörlerin oluşturduğu dil oyunlarının anlaşılabilir pürüzlerin giderilebileceğini ve maddi sosyal pratiğin, sistemik baskılardan uzak biçimde, iletişimsel eylemin uzamında daha adil, eşitlikçi ve özgür bir dünya ideali dönüştürülebileceğini ileri sürmektedir (bkz. Habermas, 1998, 1996). Bu bakımdan, iletişim ve karşılıklı anlaşmanın özgürleştirici ve dönüştürücü potansiyeline vurgu yapan Habermas'ın Lorenzer'den önemli ölçüde etkilendiğini görüyoruz. Habermas'a göre, olağan iletişimin dilsel ifade, eylem ve bedensel ifade-jestlerin birbiriyle tutarlılığına bağlı olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Söz, eylem ve bedensel ifadelere yönelik yorumsamanın sembolleri okumaktan geçtiği ise bu bağlamda aşikar. Habermas'ın derinlemesine yorumsama yöntemini takip etmesinin arkasındaki neden, yukarıda Lorenzer'in fikirlerinde görüldüğü gibi, insanların yaşam-dünyalarını oluşturan dil oyunlarına ilişkin veri sunabilmesi ve hatta, tıpkı bireysel hafıza izlerinde olduğu gibi, dil oyunlarındaki sembolizasyon izlerini tespiti mümkün kılmasıdır. Başka bir ifadeyle, derinlemesine yorumsama ve sahnesele anlama sosyal etkileşim ve yaşam-dünyalarını oluşturan bilinçdışı süreçleri ve bu süreçler tarafından oluşturulan etkileşimleri takip edebilmeyi mümkün hale getirmektedir (Bereswill vd., 2010: 238-9). Lorenzer'in dilbilim ve psikanaliz ilişkisi Habermas'ı iletişimsel eylemin normatif-politik yönünü oluşturmaktadır: Habermas iletişimsel pürüzlerin tıpkı bir analistin yaptığı gibi açığa çıkarılabileceğini ve giderilebileceğini düşünmektedir; kamusal tartışmalarda ideal konuşma durumunun imkanı iletişimsel pürüzlerin giderilmesiyle mümkündür: İletişimsel eylem teorisi de tarafların birbirini hem söylemlerinin mantıksal olarak lafzını anlaması gerektiğini hem de birbirine empati duyması gerekliliğini vurgular. Tarafların arasındaki iletişim pürüzleri ise etkileşim-biçimlerinin sembolik temsillerinin yorumuyla anlaşılabilir ve giderilebilir. Habermas'ın, düşüncelerinin erken döneminde, toplumun eğitilerek öz-bilincine kavuşturulması gibi bir görüşü destekleyerek giderilmesini öne sürdüğü pürüzlü iletişimin (Habermas, [1968] 1972), geç dönem düşüncesinde, etik söylem kurallarının işlerliğe konmasıyla giderildiğini görüyoruz (Habermas, 1991). Sistemin yaşam-dünyasını kolonize edici etkisi karşısında kurtuluşu sağlayan formüllerin zaman içerisinde değişmesine karşın,

Habermas'ın düşüncesinde değişmeyen şey, pürüzlerden ve sistemin yarattığı manipülatif çarpıklıktan arınmış ideal bir söylemin inşa edilmesi aynı zamanda ideal bir sosyal-kamusal yaşam formunun inşası anlamına gelmektedir.

Sonuç

Habermas, Eleştirel Teorinin politik-normatif eksikliğini iletişimin rasyonel potansiyelini açığa çıkararak gidermeye çalışmıştır. Ona göre, Eleştirel Teorinin erken dönem düşünürlerinin aksine, rasyonel akla göre örgütlenmiş bir kamusal alan - modernite - özgürleştirici bir potansiyele sahiptir. Özgürleşim ise karşılıklı anlayış ve uzlaşım temelinde dil içerisinde ve dilin aracılığıyla, yani iletişim uzamında mümkün olacaktır. Teknoloji, bilim, rasyonel akıl ve modernite insanı köleleştirmek zorunda değildir; piyasa ve hükümet sisteminin araçsal-stratejik eyleminin boğuculuğuna karşı özneler-arası karşılıklı anlayış iletişimi mümkün olacaktır. Lorenzer'in dilbilimsel bir yorumsama yöntemi olarak psikanalitik çözümleme çerçevesi, Habermas'ın normatif projesinin temelini oluşturur: Pürüzlü, çarpık iletişim derinlemesine bir anlama çabasıyla giderilebilir. Nasıl ki analist hastanın bastırılmış duygulanımlarına karşılık gelen, iletişim esnasında biçimsel olarak çarpıtılmış sembollerini derinlemesine yorumlayarak hastayı öz-bilincine kavuşturmaya çalışıyorsa; kamusal alanda ideal iletişim biçimi de tarafların kendisini rahat bir biçimde ifade etmesini engelleyen baskı veya kısıtların kaldırılması ve diyaloga eşit statüde katılmasıyla mümkün hale gelebilir. Habermas'ın iletişimsel eylem teorisinde ideal söz durumuna yakınsayan etik söylem imkanını yaratabilmek aynı zamanda toplumsal yaşam için ideal biçimsel koşullardır. Böylece politik-normatif bir ilke olarak, söylemin ideal durumuyla toplumsal yaşamın kamusal anlamda ideal durumu arasında bir koşutluktan söz edilebilir. Habermas *Between Facts and Norms* (1996)'da bu argümanı katılımcı demokrasiye normatif bir zemin sağlamak amacıyla kullanmıştır ve söylemin etik geçerlilik temellerini demokrasinin geçerlilik temelleri olarak ileri sürmüştür.

Kaynakça

- Adorno, Theodor ([1951] 2005), *Minima Moralia: Reflections on a Damaged Life* (London: Verso).
- Adorno, Theodor ([1969] 1976), *The Positivist Dispute in German Sociology* (London: Heinemann).
- Adorno, Theodor (2008), *Lectures on Negative Dialectics: Fragments of a Lecture Course 1965/1966* (Cambridge: Polity Press).

- Adorno, Theodor, Betty Aron, Maria Hertz Levinson ve William Morrow (1951), *The Authoritarian Personality* (New York: Harper and Row).
- Bereswill, Mechthild, Christine Morgenroth ve Peter Redman (2010) "Alfred Lorenzer and the Depth-hermeneutic Method", *Psychoanalysis, Culture & Society*, 15 (3): 221-250.
- Bottomore, Tom (2003), *The Frankfurt School and Its Critics* (London: Routledge).
- Connerton, Paul (1980), *The Tragedy of Enlightenment: An Essay on the Frankfurt School* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Durkheim, Emile ([1912] 1995), *Elementary Forms of Religious Life* (New York: Free Press).
- Freud, Sigmund ([1900] 2010), *The Interpretation of Dreams* (New York: Basics).
- Freud, Sigmund ([1910] 1990), *Five Lectures on Psycho-Analysis* (New York: W. W. Norton & Company).
- Froggett, Lynn ve Wendy Hollway (2010), "Psychosocial research analysis and scenic understanding", *Psychoanalysis, Culture & Society*, 15 (3): 281-301.
- Habermas, Jürgen ([1968] 1972), *Knowledge and Human Interests* (Boston: Beacon Press).
- Habermas, Jürgen ([1969] 1997), *Toward a Rational Society: Student Protest, Science, and Politics* (Cambridge: Polity Press).
- Habermas, Jürgen ([1973] 1976), *Legitimation Crisis* (London: Heinemann).
- Habermas, Jürgen ([1981] 1984), *The Theory of Communicative Action* (Vol. 1) (Cambridge: Polity Press).
- Habermas, Jürgen ([1981] 1987), *The Theory of Communicative Action* (Vol. 2) (Cambridge: Polity Press).
- Habermas, Jürgen ([1983] 1990), *Moral Consciousness and Communicative Action* (Cambridge: Polity Press).
- Habermas, Jürgen ([1984] 2003), *On the Pragmatics of Social Interaction: Preliminary Studies in the Theory of Communicative Action* (Oxford: Blackwell).
- Habermas, Jürgen ([1985] 1987), *The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lectures* (Cambridge: Polity Press).
- Habermas, Jürgen ([1988] 1992), *Post-Metaphysical Thinking: Philosophical Essays* (Cambridge: Polity Press).
- Habermas, Jürgen ([1999] 2003), *Truth and Justification: Philosophical Essays* (Cambridge: Polity Press).
- Habermas, Jürgen (1970), "On systematically distorted communication", *Inquiry*, 13 (1-4): 205-218.
- Habermas, Jürgen (1991), *Justification and Application: Remarks on Discourse Ethics* (Cambridge MA: MIT Press).
- Habermas, Jürgen (1996), *Between facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (Cambridge, MASS: MIT Press).
- Habermas, Jürgen (1997), "Modernity: An Unfinished Project", Benhabib, Seyla ve Maurizio d'Entrèves (Der.), *Habermas and the Unfinished Project of Modernity: Critical Essays on the Philosophical Discourse of Modernity* (Cambridge, MASS: MIT Press).
- Habermas, Jürgen (1998), *On the Pragmatics of Communication* (Cambridge MA: MIT Press).
- Horkheimer, Max ve Theodor Adorno (2002), *Dialectic of Enlightenment* (Stanford: Stanford University Press).

- Jay, Martin (1996), *The Dialectical Imagination: A history of the Frankfurt School and the Institute of Social Research, 1923-1950* (California: University of California Press).
- Kogawa, Tetsuo (1980), "Adorno's 'Strategy of Hibernation'", *Telos* (46): 147-153.
- Lacan, Jacques (2006), *Écrits* (New York: W.W. Norton & Co).
- Lorenzer, Alfred (1970), *Symbol und Verstehen im psychoanalytischen Prozess, Vorarbeiten zu einer Metatheorie der Psychoanalyse* (Frankfurt: Suhrkamp Verlag).
- Marcuse, Herbert ([1956] 2002), *Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud* (London: Routledge).
- Marcuse, Herbert ([1964] 2002), *One Dimensional Man* (London and New York: Routledge).
- Olesen, Henning S. ve Kirsten Weber (2013), "Socialization, Language and Scenic Understanding: Alfred Lorenzer's Contribution to a Psycho-Societal Methodology", *Historical Social Research*, 38 (2): 26-55.
- Surin, Kenneth (1989), *The Turnings of Darkness and Light: Essays in Philosophical and Systematic Theology* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Vollstedt, Tobias (2013), *The Work of Alfred Lorenzer*, <http://www.otherscene.org/pdf/Vollstedt-Lorenzer.pdf> (10.06.2017).